

Werk ze!

Een succeswens ontrafeld

Peter-Arno Coppen - taalkundige,
KU Nijmegen

W

ie vorig jaar in het gelukkige bezit was van de Onze Taal Taalkalender heeft op 16 april 1997 een verklaring kunnen lezen van uitdrukkingen als *Eet ze!*, *Werk ze!*, *Slaap ze!*, die met name in Nederland (minder in Vlaanderen) voorkomen. De verklaring die de kalender voor dit verschijnsel geeft, blijkt bij nadere beschouwing onaannemelijk en zelfs onjuist. In deze bijdrage wil ik een andere analyse van de genoemde constructie geven.

● WAT SLAPEN WE?

Wat is er zo vreemd aan een taalvorm als *Eet ze!* of *Slaap ze!*? In het laatste geval is er al een opvallend vormverschijnsel: bij werkwoorden als *slapen* hoort eigenlijk geen lijdend voorwerp. *Ik slaap iets* is een onmogelijke zin in het Nederlands, en als iemand tegen je zegt 'Slaap ze!' kun je moeilijk antwoorden: 'Dat is goed, ik zal ze slapen.' Maar ook in het geval van *Eet ze!* is er iets gek aan de hand. Want ondanks het feit dat het werkwoord *eten* best een lijdend voorwerp bij zich kan hebben, lijkt het woordje *ze* hier juist niet de gerechten aan te duiden. *Eet ze!* slaat op eten in het algemeen, en niet op specifieke dingen die gegeten moeten worden. *Ze* heeft een vage, niet-verwijzende betekenis.

Dat woordje *ze* is dus gek. Het mag gebruikt worden bij werkwoorden waar het normaliter niet bij past, en als het gebruikt wordt bij werkwoorden waar het wel bij past, lijkt het een afwijkende, of misschien wel helemaal geen betekenis te hebben.

Is de vorm van de constructie al opmerkelijk, ook de betekenis is speciaal. Een uiting als *Slaap ze!* is geen bevel om te gaan slapen, zoals je bij een gebiedende wijs zou verwachten, en zelfs geen aansporing om maar snel te beginnen, maar eerder een soort 'succeswens'. Als je tegen ie-

We horen *Eet ze!* en we begrijpen onmiddellijk dat de spreker ons smakelijk eten toewenst. Eigenlijk is dat raar, want het is niet zo duidelijk wat *ze* daar doet. Zijn het soms de gerechten die we gaan eten? Volgens Peter-Arno Coppen is dat niet zo. Hij stelt voor om *ze* te zien als een overgebleven stukje van een weggelaten minizin.

mand zegt *Slaap ze!*, dan wens je hem of haar een goed resultaat van een voorgenomen slaap toe.

● BETEKENISVERVAGING?

De verklaring van de redactie van de Taalkalender voor deze vreemde constructie verloopt als volgt: van constructies als *Lekkere aardbeien! Eet ze!*, waar *ze* slaat op *aardbeien*, is in de loop der tijden de betekenis vervaagd. *Eet ze!* betekent dan niet langer 'eet die dingen!', maar wordt een algemene aansporing om lekker te eten. Naar analogie van *Eet ze!* gaan taalgebruikers *ze* vervolgens ook bij andere werkwoorden gebruiken waar eigenlijk geen lijdend voorwerp bij past.

Er valt op deze verklaring wel het een en ander aan te merken. De kern van mijn kritiek richt zich op de aanname dat het woordje *ze* oorspronkelijk het lijdend voorwerp was bij het genoemde werkwoord. Bij nader inzien blijkt echter dat juist de werkwoorden die een lijdend voorwerp bij zich moeten hebben in deze constructie onmogelijk zijn. *Verorber ze!*, *Ontmoet ze!*, *Haat ze!* zijn allemaal uitingen die uitsluitend letterlijk kunnen worden begrepen als aansporingen of bevelen. *Haat ze!* is geen aansporing om in het algemeen te gaan zitten haten. Deze uitingen zijn dus niet vergelijkbaar met de genoemde voorbeelden. Als de constructie oorspronkelijk een constructie met lijdend voorwerp is, waarom is zij nu dan alléén mogelijk bij werkwoorden die geen lijdend voorwerp bij zich hoeven te hebben? *Eten*, *slapen*, *werken*, *lezen*, *volleyballen*, dat zijn allemaal werkwoorden die zonder lijdend voorwerp kunnen optreden, bijvoorbeeld in een zin als *ik ga lekker slapen*, *werken*, etc. Werkwoorden als *ontmoeten*, *haten*, *verorberen* of *bewonderen* daarentegen passen niet in deze zin.

Ook het centrale betekenismerk van de constructie wordt in de gegeven verklaring niet verantwoord. In de uiting *Lekkere aardbeien! Eet ze!* is eerder sprake van een aansporing dan van een succeswens. Als de constructie dan hieruit ontstaan is, hoe is dan die wensbetekenis erin verzeild geraakt?

● DE FEITEN

Een goede analyse begint met een inventarisatie van de feiten. Wat zijn deze feiten? In ieder geval is het bij sommige werkwoorden mogelijk om in de gebiedende wijs het onpersoonlijke *ze* toe te voegen. Niet alle werkwoorden staan dit toe. We zagen al dat werkwoorden die per se een lijdend voorwerp vereisen zich tegen dit *ze* verzetten. Maar ook scheidbaar samengestelde werkwoorden blijken onmogelijk in onze constructie. Terwijl een succeswens als *Slaap ze!* heel goed kan, is *Slaap ze uit!* geen Nederlands. *Eet ze!* kan begrepen worden als succeswens, maar *Eet ze op!* is alleen maar aansporing of bevel.

Ook werkwoorden die al een betekenisloos *zich* of *je* bij zich hebben, blijken het onpersoonlijke *ze* niet te verdragen. Zo is *Dans ze!* een acceptabele succeswens, maar *Amuseer je ze!* kan weer niet. Zo gaat het ook met werkwoorden als *zich scheren*, *zich schamen* en *zich vergissen*.

Ten slotte kan onze constructie niet gecombineerd worden met een zgn. 'resultatieve werkwoordbepaling': als je zegt 'Ik ga de muur schilderen' kan men je toewensen 'Schilder ze!' Maar als je zegt 'Ik ga de muur wit schilderen' kan de reactie niet zijn 'Schilder ze wit!'

Er is nog iets vreemds met onze constructie. Het is alsof die behalve het betekenisaspect 'succeswens' nog een tweede betekenis oproept. De hande-

FOKKE & SUKKE ZIJN GRAAG PRECIES

ling wordt als een gewoonte voorgesteld. We noemen dat een 'habitueel aspect'. Je kunt het goed zien in het volgende voorbeeld. De uiting *Spring ze!* doet een beetje vreemd aan, maar als succeswens geuit tegen een schoonspringer die net aan een sprong wil beginnen, is ze heel normaal. Dat komt doordat een schoonspringer er een gewoonte van maakt om te springen. Het springen is voor de schoonspringer geen toevallige gebeurtenis. Het is het habituele aspect dat veroorzaakt dat je wel uitingen kunt maken als *Lees ze!*, *Werk ze!*, *Teken ze!*, allemaal handelingen die je als gewoonte kunt verrichten, maar niet *Faal ze!*, *Knoei ze!* of *Zondig ze!* Deze werkwoorden verwijzen namelijk alle naar bij uitstek toevallige gebeurtenissen, waarvan je geen gewoonte kunt maken. Ze zijn dus niet combineerbaar met een habitueel aspect.

● DE MINIZIN

De meest voor de hand liggende gedachte over de functie van het woordje *ze* in *Slaap ze!* blijft toch dat het de plaats van het lijdend voorwerp inneemt. Maar tegelijkertijd is duidelijk dat *ze* hier niet zelf het lijdend voorwerp kan zijn. *Ze* staat eerder in plaats van een lijdend voorwerp. Alleen als een werkwoord zonder lijdend voorwerp kan voorkomen, kan het dat onpersoonlijke *ze* krijgen.

Er is nog een andere constructie die bij juist deze werkwoorden kan optreden. Het betreft de zogeheten 'minizin', die kan optreden bij werkwoorden die geen lijdend voorwerp nodig hebben. Voorbeelden hiervan zijn *Hij sliep een gat in de dag*, *Ik loop mijn schoenen stuk*, *Hij dronk zijn vrienden onder de tafel*. In deze voorbeelden worden *een gat in de dag*, *mijn schoenen stuk* en *zijn vrienden onder de tafel* beschouwd als minizinnen, die op de een of andere manier het resultaat van het *slapen*, *lopen* en *drinken* aanduiden. Deze minizinnen volgen hetzelfde patroon als onze constructie. Zo is de minizin niet mogelijk bij scheidbaar samengestelde werkwoorden. *Hij sliep een gat in de dag uit*, *Ik loop mijn schoenen stuk door*: allebei fout. Ook bij werkwoorden die niet zonder lijdend voorwerp kunnen voorkomen is dit onmogelijk:

lijkt: de zin *Hij at zijn buikje rond* is prima (*zijn buikje rond* is de minizin), maar *Hij verorberde zijn buikje rond* kan niet.

We hebben nu twee punten van overeenkomst: de minizin komt bij dezelfde werkwoorden voor als onze constructie met het onpersoonlijke *ze* (alleen het habituele aspect ontbreekt), en de minizin verwijst naar het resultaat van het werkwoord, net zoals de succeswens betrekking heeft op een gunstig resultaat van het voorgenomene.

● DE VERKLARING

Naar aanleiding van de gesignaleerde overeenkomsten dringt de volgende vraag zich nu op: is de constructie met het onpersoonlijke *ze* niet gewoon hetzelfde als de constructie met een minizin? Met andere woorden: kan *ze* in *Eet ze!* beschouwd worden als een ingekorte minizin? Laten we deze vraag eens voor de grap bevestigend beantwoorden. In dat geval hebben we de belangrijkste eigenschappen eigenlijk al verantwoord: aangezien de minizin immers in de plaats van een lijdend voorwerp staat, kan hij alleen maar voorkomen bij werkwoorden die zonder een lijdend voorwerp kunnen optreden.

Werkwoorden die een lijdend voorwerp bij zich hebben, hebben geen plaats meer voor zo'n minizin.

Ook de onmogelijkheid van de resultatieve werkwoordbepaling (zoals in *Schilder ze wit!*) wordt duidelijk. Immers, de minizin bevat zelf al een resultatieve bepaling. In *Hij at zijn buikje rond* is *zijn buikje rond* de minizin, maar daarin is *rond* de resultatieve bepaling. Voor nog een extra resultatieve bepaling is blijkbaar geen plaats in de Nederlandse zin. Maar als de minizin in de plaats staat van de resultatieve werkwoordbepaling, dan volgt daaruit ook dat hij niet met een scheidbaar samengesteld werkwoord gecombineerd kan worden. Het is namelijk bekend dat resultatieve werkwoordbepalingen niet bij scheidbaar samengestelde werkwoorden optreden. De zin *je belde me wakker* is prima met *me wakker* als minizin die het resultaat aangeeft, maar *je belde me wakker op* kan niet op dezelfde manier begrepen worden.

Het lijkt erop dat de op het eerste gezicht absurde aanname dat *ze* in *Eet ze!* een ingekorte minizin is, nog zo gek niet is. Maar hoe verklaart deze analyse de betekenis van de uiting?

Misschien werkt het zo: je wilt je gesprekspartner succes toewensen bij >

TELEMARKETEER ZE!

SALESMANAGE ZE!

Illustratie: Reijl, Geleijnse en Van Tol

bepaalde verrichtingen. Laten we zeggen, bij het werken. Dat succes is op de een of andere manier gerelateerd aan het resultaat van het werk. Je wilt dus iets zeggen als 'werk met succes!' of 'succes met je werk!' Dat moet echter korter kunnen. De minizijn geeft je de mogelijkheid om de aandacht op het resultaat te vestigen. 'Drink ze onder de tafel!' is een aansporing die duidelijk de gevolgen van het drinken benadrukt. Maar je wilt het resultaat eigenlijk ook weer niet nader specificeren. Daarom gebruik je een onpersoonlijk *ze* (net zoals in *hij bakt ze bruin*) en je laat de nadere resultaatbepaling weg. Door het weglaten van de resultaatbepaling krijg je een soort 'standaardinterpretatie': iets als 'zorg dat je resultaat zoals altijd is'. En dit 'zoals altijd' geeft na-

tuurlijk weer aanleiding tot het habituele betekenisaspect.

● **GEEN GEDRAGSREGEL**

Zo valt opeens alles op z'n plaats. De analyse als minizijn lijkt een bevredigende verklaring van constructies als *Werk ze!* op te leveren. *Ze* hoeft niet nader aangeduid te worden, de weggelaten resultaatbepaling geeft aanleiding tot de interpretatie 'zoals altijd', en de constructie betekent zoiets als 'werk, en moge het resultaat zoals altijd zijn'.

Is dat weglaten van zo'n resultaatbepaling niet gek? Misschien wel. Maar een vergelijkbaar verschijnsel lijkt zich voor te doen bij de afscheidswens *Hou je goed*, die gewoonlijk in het zuiden van Nederland wordt ingekort tot *Hou je*. Ook daar is

'goed' of 'zoals altijd' de standaardinterpretatie, die best kan worden weggelaten.

Natuurlijk is de taalgebruiker zich van dit alles niet bewust. Het taalsysteem onttrekt zich voor een groot gedeelte aan onze bewuste waarneming. Maar een zorgvuldige taalkundige analyse lijkt heel duidelijke aanwijzingen op te leveren dat de mechanismen van de minizijn en de weglating van de resultaatbepaling ten grondslag liggen aan taalvormen als *Werk ze!* Dit voorbeeld laat ook heel duidelijk zien waar het in de huidige moderne taalkunde om gaat: net als alle andere wetenschappers zijn taalkundigen niet geïnteresseerd in het opstellen van allerlei gedragsregeltjes; ze willen gewoon weten hoe de wereld van onze taal in elkaar zit. <

Wouter Schoonman leerde aanvankelijk Chinees van een leraar, in een klas. Toen dat niet meer kon, stapte hij over op een multimediale taal cursus op cd-rom. Hoe beviel dat?

Chinees leren zonder leraar

Wouter Schoonman -
psycholoog, Den Haag

In 1996 schreef ik in *Onze Taal* over het leren van Chinees. Toentertijd volgde ik een cursus met wekelijks klassikale lessen en (vooral) zelfstudie met boek en tape. Na het tweede jaar waren vijftien van de twintig cursisten afgevallen. Dit kon voor het instituut niet, en er volgde geen derde jaar. Toen de sociale druk van onze leer-groep wegviel, werd het tijd voor iets anders. Ik stapte over op de multimediale taal cursus Chinees met de naam 'The Rosetta Stone'.

● **GEEN VERTALING**

Het belangrijkste principe achter de methode van de Rosetta Stone is dat je de nieuwe taal leert op dezelfde wijze als je je moedertaal geleerd hebt. In deze zin komt het overeen met de Japanse Suzuki-methode voor het leren bespelen van een muziek-instrument. In het Suzuki-onderwijs leert het kind een instrument bespelen door directe imitatie (en correctie) van de docent (en ouder), dat wil

zeggen zonder theorie of notenschrift. Bij de Rosetta-methode krijgt de leerling vier foto's te zien en er wordt een woord of een zin uitgesproken. De leerling moet vervolgens kiezen welke foto bij het woord of de zin past.

De allereerste Chinese les begint met vier plaatjes van respectievelijk een jongetje, een meisje, een poes en een hond. Het programma spreekt het Chinese woord uit en laat aan de leerling de keuze welk plaatje hierbij past. Geen inleiding, theorie, vertaling of uitleg over de vier verschillende klanken van een foneem in het Chinees! Niets, gewoon meteen in het diepe. De beginner weet uiteraard absoluut niet welk plaatje bij de uitgesproken klank hoort en moet een gok wagen. Er volgt terugkoppeling (goed/fout), en als het fout is, kun je een nieuwe keuze maken. Daarbij veranderen de vier plaatjes van plaats op het scherm, zodat je alert blijft op hetgeen je hoort.

● **MOTIVEREND**

In de samenstelling van de vier plaatjes schuilt het grote geheim van de methode. Bij de eerste les leer je meteen dat er woorden zijn voor 'mannelijk', 'vrouwelijk' en 'kind'. De poes en de hond zijn ook goed gekozen, omdat een poes 'mäo' (miauw) genoemd wordt en de hond 'göu'. Om de eerste les af te maken: een vrouwelijk kind (meisje) wordt 'nú hái' genoemd, en een mannelijk kind (jongen) 'nán hái'. In opgave 2 van les 1 komt zowel 'nú' als 'nán' weer terug, ditmaal als mannelijk mens en vrouwelijk mens ('nán rén' en 'nú rén', man - vrouw). De andere twee plaatjes zijn van een vliegtuig en een auto. Nieuwe woorden tussen al bekende dus. Het hele systeem van de Rosetta Stone zit op deze slimme manier in elkaar. Steeds is er overlapping tussen het oude en het nieuwe. Je herkent het al geleerde (en kiest daardoor de juiste foto) en leert er vervolgens iets nieuws bij. Psychologisch gezien een slim systeem: bij